
ETIKA I ANTIKORUPCIJA

Kurikulum i priručnik
za predškolski uzrast

ETIKA I ANTIKORUPCIJA

Kurikulum i priručnik
za predškolski uzrast

Sarajevo, 2017.

Naslov: Etika i antikorupcija: Kurikulum i priručnik za predškolski uzrast

Autorice: Nina Ninković i Vanja Elezović

Izdavač: Udruženje INFOHOUSE u partnerstvu sa Centrom za razvoj medija i analize i Omladinskim komunikativnim centrom

Lektorica: Branka Mrkić – Radević

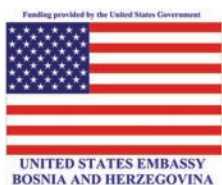
Godina izdavanja: 2017.

Tiraž: 375 primjeraka

Dizajn i DTP: CPU Printing company d.o.o., Vitomira Lukića 14, 71210 Ilidža, Sarajevo

Štampa: Blicdruk d.o.o., Ćemaluša 8, 71 000 Sarajevo

Napomena: Izrazi napisani u samo jednom gramatičkom rodu odnose se podjednako na ženski i muški rod

Publikacija je objavljena u sklopu projekta "Ko se boji korupcije još? Mi ne!". Objavljivanje ove publikacije je dijelom finansirano grantom Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država (Department of State). Mišljenja, nalazi i zaključci koji su ovdje navedeni pripadaju autorima i ne odražavaju nužno mišljenja, nalaze i zaključke Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	6
KURIKULUM	9
Uvod	9
Šta je korupcija	10
Pojavni oblici korupcije	11
Uzroci korupcije	13
Posljedice korupcije	14
Zašto je bitno učiti o korupciji	15
Osnovni pojmovi	15
Kontekst	16
Dodirne tačke djece s korupcijom u njihovoj neposrednoj okolini	16
Kako razmišljaju djeca u ovom uzrastu	17
Petogodišnjaci	17
Šestogodišnjaci	19
O čemu trebaju učiti djeca ovog uzrasta i koje metode daju najbolje rezultate	20
Glavni dio	24
Cilj odgoja i obrazovanja iz oblasti etike i antikorupcije	24
Zaključak	26
PRIMJERI/PRIJEDLOZI AKTIVNOSTI	28
Aktivnosti za uzrast od pet godina	28
Prva tema: Prijateljstvo	28
Druga tema: Etika i antikorupcija	31
Treća tema: Podrška i povjerenje	33
Projekat za uzrast od pet godina	37
Tema projekta: Prijateljstvo	37
Aktivnosti za uzrast od šest godina	39
Prva tema: Poštenje	39
Druga tema: Prijateljstvo	44
Treća tema: Etika i antikorupcija	48
Projekat za uzrast od šest godina	55
Tema projekta: Podmićivanje, mito - "Ko se boji vuka još?"	55
KONTAKTI INSTITUCIJA I ORGANIZACIJA ZA PRIJAVU KORUPCIJE	58
OSTALI KORISNI IZVORI (PUBLIKACIJE)	59

PREDGOVOR

“Dužnost je mladih da se bore protiv nediscipline i korupcije, jer su oni vođe sutrašnjice”

Ifeanyi Enoch Onuoha

Etika i antikorupcija za predškolski uzrast prvi je priručnik ove vrste u Bosni i Hercegovini, ciljno namijenjen odgoju i obrazovanju petogodišnjaka i šestogodišnjaka. Rezultat je aktivnosti na projektu “Ko se boji korupcije još? Mi ne!”, koji realizira Udruženje INFOHOUSE u partnerstvu s Udruženjem “Centar za razvoj medija i analize” i Omladinskim komunikativnim centrom, a uz finansijsku podršku Ambassade Sjedinjenih Američkih Država u Bosni i Hercegovini.

Priručnik Etika i antikorupcija na jezgrovit, ali istovremeno temeljit i sveobuhvatan način, nudi širok spektar znanja o problemu korupcije: definicije osnovnih pojmova, objašnjenja vrsta i pojavnih oblika korupcije, njenih izvora, uzroka i posljedica. Posebna vrijednost ove publikacije ogleda se u poglavlju “Priručnik za odgajatelje”, koje nudi konkretne prijedloge, primjere, ideje i metodologiju za provođenje antikorupcijskih aktivnosti u vrtićkim grupama.

Priručnik Etika i antikorupcija za predškolski uzrast dio je paketa za prosvjetno-pedagoški kadar, a koji se zasniva na zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje definirano na ishodima učenja (ZJNPP), komponenta Antikorupcija, a koje je utvrdila Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH (APOS0).¹

¹ Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje, definirana na ishodima učenja, urađena je po već utvrđenoj metodologiji razvoja Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, čije su smjernice za implementaciju usvojene 5.10.2015. u Službenom glasniku BiH broj 77. Uvažavajući specifičnosti kroskurikularnog i međupredmetnog područja, najprije su definirane oblasti i komponente za njih, potom su za svaku komponentu definirani ishodi učenja i na kraju su za svaki ishod učenja definirani pokazatelji. Oblast nosi naziv Pojedinaac i društvena odgovornost, a definirane komponente su: Poduzetništvo, Karijerna orijentacija i Antikorupcija.

ZJNPP za kroskurikularno i međupredmetno područje sadrži precizno definirane ishode učenja, indikatore i označava kompetencije koje se razvijaju kod djece i mladih na osnovu kojih je potrebno izraditi teorijsko i praktično gradivo upotrebljivo za nastavu. Stoga su ove organizacije uz podršku stručnjaka, te kroz participativno učešće u dijalogu predstavnika ministarstava i pedagoških zavoda, kao i nastavnog osoblja, 2014. godine izradile četiri priručnika. Na osnovu povratnih informacija sa pilot časova održanih u više od 60 odgojno-obrazovnih institucija u skoro 20 gradova FBiH i RS-a i evaluacije materijala na terenu, publikacije su doživjele svoje reizdanje 2016/2017, osim Priručnika za predškolski uzrast, koji je novo djelo.

Ove publikacije su konkretan prilog i podrška organizacija civilnog društva razvoju i izvedbi praktične nastave iz oblasti etike i antikorupcije i sadrže teorijske osnove za rad u nastavi na polju etike i antikorupcije, te niz vrlo konkretnih i jasno razrađenih primjera, projekata i aktivnosti koje je moguće provesti u obrazovanju da bi se postigle željene kompetencije i ishodi. Također, priručnici opisuju i metode koje je moguće primjenjivati u cilju ostvarivanja ishoda iz ZJNPP-a za kroskurikularno i međupredmetno područje, te pružaju didaktičko-metodičke savjete nastavnicima o provedbi nastave o etici i antikorupciji.

Kao primjer njihove primjene u odgojnom i obrazovnom procesu, a imajući u vidu postizanje željenih ishoda učenja, donosimo tabelarni pregled korelacije Indikatora/Pokazatelja ZJNPP-a i Rezultata/Ishoda učenja po predmetnim priručnicima:

Tabela 1: Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god)

<i>ZJNPP za kroskurikularno i međupredmetno područje</i>	<i>Priručnik za predškolski uzrast</i>
1. Prepoznaje ispravna i pravedna ponašanja u neposrednom okruženju.	Sposobnost djece da prepoznaju pošteno i pravedno ponašanje u neposrednoj okolini.
2. Prepoznaje primjere vlastitih ispravnih i pravednih ponašanja.	Sposobnost da prepoznaju kada se sami ponašaju pošteno i pravedno.
3. Prepoznaje aktivnosti koje promoviraju socijalno prihvatljiva ponašanja.	Sposobnost prepoznavanja društveno prihvatljivog ponašanja.

Projektni tim

KURIKULUM

Uvod

Korupcija postoji otkako postoji i državno organiziranje ljudske zajednice, a njena prisutnost kroz povijest sve do današnjih dana potvrđuje da je korupcija svojstvena svim državnim uređenjima bez obzira na političko uređenje, regionalnu ili vjersku pripadnost. Korupciju je nemoguće u potpunosti iskorijeniti, ali je se može suzbiti političkom voljom, pravnim normama i promicanjem antikorupcijskog svjetonazora (Caiden, 1988).

To je fenomen o kojemu se danas puno govori, a koji je donedavno bio na samom rubu ekonomskih istraživanja. Većoj pažnji naučne i šire javnosti za probleme korupcije doprinijeli su općenito globalizacija i jačanje svijesti o negativnim učincima korupcije na društveno-ekonomski razvitak. U BiH je suzbijanje korupcije ne samo zadani politički kriterij kojeg valja ispuniti za članstvo u Evropskoj uniji, već i nužna pretpostavka ekonomskog blagostanja i društvenog napretka.

Sve do devedesetih godina prošlog stoljeća empirijske studije učinaka korupcije na ekonomski i društveni razvoj bile su izuzetno rijetke, zahvaljujući prvenstveno nedostatku sistematiziranih podataka o prisutnosti korupcije. Danas, međutim, međunarodne organizacije izrađuju i javno objavljuju pokazatelje percepcije korupcije za veliki broj zemalja u svijetu što pruža mogućnost benchmarkinga položaja neke zemlje prema percipiranoj prisutnosti korupcije. Najčešće korišteni pokazatelji percepcije korupcije su Indeks kontrole korupcije Svjetske banke i Indeks percepcije korupcije Transparency Internationala. Premda su pokazatelji percepcije korupcije subjektivne naravi, budući da se temelje na ispitivanju mišljenja o percipiranoj razini korupcije, zasada su jedine metodološki konzistentne baze podataka za analizu korupcije.

Kao što smo na početku rekli, korupcija se može suzbiti, pri čemu je važno da razvijemo stav da je to obaveza i odgovornost svakog pojedinca. U promoviranju i stvaranju takvog odnosa prema

koruptivnom ponašanju, ako ne najvažniju, onda jednu od važnijih uloga ima edukacija i to od najranije životne dobi. Edukacija je i temelj prevencije kao jednog od oblika borbe protiv korupcije.

Šta je korupcija

Korupcija u najširem smislu je svaka zloupotreba prava ili ovlasti nad sredstvima ili pravima drugih u cilju vlastitog dobitka ili sticanja privatnih koristi (Burak et al., 1999), a može biti prisutna u javnom i u privatnom sektoru. Korupcija spada u pojmove kojima je teško odrediti sadržaj jer se njeno značenje mijenja u različitom vremenskom, društvenom i političkom kontekstu. Neke od definicija korupcije su:

- "Korupcija je zloupotreba povjerenih ovlasti za privatnu korist." (Transparency International)
- "Korupcija je zloupotreba javnih ovlaštenja za privatnu korist." (Svjetska banka)
- "Korupcija je devijantno ponašanje djelatnika javne uprave (izabranih ili imenovanih) koje nije u skladu s njihovim zadacima po službenoj dužnosti, a primjenjuje se u cilju sticanja privatnog bogatstva ili statusa pojedinca, uže porodice ili povezane grupe ljudi." (Joseph Nye, 1967).

Prema Derenčinoviću² *"korupcija je proces u kojem najmanje dvije osobe nedopuštenom razmjenom u cilju ostvarivanja vlastitih probitaka postupaju na štetu javnog interesa i kršeći moralnu i pravnu normu povrjeđuju temelje demokratskoga razvoja, pravnu državu i vladavinu prava"*. To uključuje djelatnosti kao što su podmićivanje, nepotizam, te zloupotrebu položaja za ličnu korist.

Osnovno je obilježje korupcije da ona proizlazi iz javnih ovlaštenja i diskrecijske moći u donošenju odluka, te se najčešće govori o političkoj ili administrativnoj korupciji. Politička korupcija je prisutna među visokim državnim dužnosnicima i političarima koji imaju pravo donošenja političkih odluka, odnosno povjerene visoke ovlasti iz

² Derenčinović, D. (2001) Mit(o) korupciji. NOCCI, Zagreb

kjih proizlazi i velika odgovornost da će pri obnašanju dužnosti zastupati javne interese. To je korupcija na visokoj razini (engl. grand corruption), za razliku od administrativne ili birokratske korupcije (engl. petty corruption) koja se odnosi na djelatnike javne uprave zadužene za provedbu odluka, propisa i mjera politike (Amundsen, 1999).

Pojavni oblici korupcije

Korupcija kao izuzetno štetna društvena pojava nedvojbeno narušava temeljne društvene vrijednosti. Zauzima mnogobrojne oblike s različitim sudionicima, okolinom, ulozima, tehnikama i različitim oblicima kulturne prihvatljivosti. U literaturi se navode različite klasifikacije korupcije ovisno na kojem području se javlja i s obzirom na oblik koji poprima.

Derenčinović³ razlikuje individualnu, sistemsku, posrednu i natjecateljsku korupciju.

Individualna korupcija - Radi se o korupciji malih, običnih ljudi. Individualna korupcija se u najvećem broju slučajeva pojavljuje kao klasično podmićivanje. Radi se o korupcijskoj poziciji aktivnog podmićivača, davatelja mita, sudionika u procesu korupcije na čiju se inicijativu proces i odvija. U funkciji pasivnog podmićivača je prihvaćanje inicijative aktivnog podmićivača i pristajanje zaključivanja sporazuma o korupciji. U mnogim situacijama aktivni podmićivač samo je uvjetno aktivan u smislu preduzimanja inicijative. Često je isprovociran i potaknut aktivnostima, najčešće posrednika, tj. jednostavno je prisiljen postati aktivan.

Sistemska korupcija - Sistemska korupcija rezultat je osobitosti određenog sistema koji u cilju svoga održanja ne bira metode i sredstva autonomnog funkcioniranja. Jednačina sistemske korupcije glasi:⁴

³ Derenčinović, D. (2001) Mit(o) korupciji. NOCCI, Zagreb

⁴ Aras, S. (2007) Korupcija, Pravnik, 41, 1 (84), Zagreb

K = M + D - O

K – korupcija

M – monopol

D – diskrecija

O – odgovornost

Posredna korupcija - Kod posredne korupcije problem je u tome što se motiv korupcije teško može odrediti. Temelj je takve prakse: podrži moj prijedlog, pa ću ja podržati tvoj itd. Takvo djelovanje znači da javni službenici postupaju, s jedne strane za dobrobit svojih glasača, za dobrobit čitave države, kao i za svoje vlastito dobro, odnosno interes za reizbor ili neke druge buduće političke ambicije.

Natjecateljska korupcija - Natjecateljska korupcija je ponajviše u vezi sa svijetom sporta. Pritom se ne smiju ispustiti iz uma i druga područja gdje se gotovo svakodnevno događa natjecateljska korupcija (npr. područje javne nabave). Temelj razlike u odnosu na individualnu korupciju je u tome da kod individualne korupcije na potencijalnoj aktivnoj strani nema konkurenta kojega korupcijom valja preskočiti.

Ostali javni oblici korupcije:

Administrativna: Time djelatnici javne uprave oduzimaju građanima zagarantovano im pravo na korištenje javnih usluga prema propisima koji vrijede za sve građane jednako (Situngkir, 2004). Najčešći oblici administrativne korupcije javljaju se kad djelatnik javne uprave za mito ili dobivenu protuuslugu nepropisno izda dozvole i potvrde, omogući povoljniji tretman u pružanju javnih usluga, ili omogući izbjegavanje kazne ili plaćanja poreza.

Tzv. ulična korupcija koja obuhvaća sve oblike spontanog potkupljivanja javnih službenika ili odgovornih osoba, bez prethodnog plana ili posebne najave primatelju mita, sa svrhom izbjegavanja redovnih obaveza ili postupanja u skladu sa zakonom, odnosno izvršenja zakonskih obveza, sankcija, ostvarenja neprikladnih koristi ili prekorednim ostvarenjem nekih prava i sl. Za primjer može poslužiti

podmićivanje policajca, carinika, finansijskih policajaca, pripadnika poreznih, tržišnih i drugih inspekcijskih službi i drugih službenih ili odgovornih osoba, čije ih radno mjesto ovlašćuje na provedbu javnih ili državnih ovlasti.

Ugovaračka korupcija predstavlja sklapanje štetnih ugovora, dodjelu koncesija, građevinskih radova, dobivanje statusa nabavljača roba ili izvršitelja usluga uz ugovaranje provizije, nepoštivanjem redovnog postupka u vezi dodjele tih poslova na teret budžetskih sredstava i sl.

Nepotistička korupcija se sastoji u popunjavanju mjesta, odnosno funkcije u vlasti rodbinom, prijateljima i znancima čime se narušava načelo jednakosti građana pred zakonom.

Politička korupcija obuhvaća svjesno pripremanje i izglasavanje manjkavih ili zakonskih akata s pravnim "rupama", podzakonskih odluka tijela izvršne vlasti, pa sve do osiguranja finansijskih sredstava iz tzv. crnih fondova sponzora političkih stranaka.

Uzroci korupcije

Za razliku od klasičnog kriminalca (npr. silovatelja, ubice itd.) koji izaziva opću osudu javnog mnijenja, u mnogim je kulturama i društvima neko ko uzima mito sinonim za sposobnog, snalažljivog čovjeka koji koristi priliku uzeti od društva nešto što mu pripada i što mu je uskraćeno nizom ograničenja. Pretpostavljiva odbrana podmićivača mogla bi glasiti – pa svi to rade! Isto tako i podmićenog. Korupcija je najprisutnija u "prijelaznim društvima" što je prema nekima ne samo neizbježna pojava jer služi kao instrument društvene regulacije u uvjetima slabe i neorganizirane javne vlasti. To je posebno izraženo u zemljama u tranziciji, novim demokratijama. Tačno je da je pritisak na javne službenike da zloupotrijebe položaj možda veći ako žive blizu ili ispod linije siromaštva. Ako je siromaštvo uzrok korupcije (ono ne može biti i jedini uzrok), onda je teško objasniti zašto su bogate, imućne zemlje preplavljene skandalima, od kojih je veoma mali broj vezan za one koji bi se mogli nazvati siromašnim ili u oskudici. Uzroci korupcije u Bosni i Hercegovini uglavnom su

podudarni s uzrocima korupcije kao kažnjive masovne pojave u svijetu. Svi endogeni i egzogeni faktori koji utiču na njenu pojavu u svijetu karakteristični su i za korupciju u BiH, uz jedan izuzetak. Stanje anomalije kao loma normativne društvene strukture i s tim povezano slabljenje veza među ljudima i opće, socijalne solidarnosti, nepovjerenja građana u zakone i vlast u većoj je mjeri karakteristična za BiH i za ostale tranzicijske države, nego za ostale države u svijetu. U pitanju je razdoblje materijalizma, pesimizma i nepovjerenja građana u zakone i vlast.

Posljedice korupcije

Savremene teorije i empirijska istraživanja saglasne su o negativnim učincima korupcije, argumentirajući ih činjenicom da korupcija djeluje kao arbitrarni porez koji povećava troškove te narušava učinkovitu raspodjelu resursa i pravednu raspodjelu dohotka. Korupcija povećava dohodovnu nejednakost i siromaštvo. Prihode od korupcije ubire manjina koja se nesrazmjerno bogati, dok su siromašni slojevi stanovništva slabijih platežnih mogućnosti da izdvoje dio dohotka za davanje mita (Hassan, 2004).

Korupcija najviše pogađa javni sektor, izravno smanjujući prihode države i dovodeći do brojnih neizravnih, ali iznimno štetnih posljedica. To su, prije svega, smanjene mogućnosti financiranja školstva, zdravstva i socijalne skrbi, te izgradnje i održavanja infrastrukture (Tanzi i Davoodi, 1997). Korupcija u javnom sektoru očituje se u višim izdacima potrebnim za državne investicije budući da poskupljuje javne nabavke i ugovore za izgradnju i održavanje infrastrukture, prvenstveno prometne. Budući da se korupcijske aktivnosti odvijaju u domeni visoke tajnosti, korupcijom se lako mijenjaju prioritati javnih ulaganja s projekata unapređenja obrazovanja i zdravstva ka projektima finansiranja odbrane ili infrastrukture koji su po svojoj prirodi manje izloženi nadzoru javnosti (Shleifer i Vishny, 1993). U uvjetima visoke korumpiranosti donositelja mjera ekonomske politike, odabir prioriteta razvojnih područja ovisi o njihovoj korupcijskoj renti, umjesto o kriterijima razvitka nacionalne privrede i napretka u cjelini. Ekonomska je politika manje učinkovita u uvjetima visoke razine korupcije (Jain, 2001).

Kako ističe Derenčinović, korupcija kao antikulturalna pojava:

- Otežava afirmaciju načela vladavine prava kao normativni izražaj načela jednakosti svih pred zakonom;
- Dovodi do nepovjerenja građana u zakone i vlast;
- Negativno utiče na privredni razvoj;
- Potiče društvenu i individualnu nejednakost;
- Negativno utiče na društvenu stabilnost i opću socijalnu sigurnost.

Zašto je bitno učiti o korupciji

Korupcija može biti reducirana samo ukoliko opća javnost shvati kakve posljedice korupcija ima, a da bi tako bilo najprije ju treba informirati o tome o kakvom se zlu radi, kakve štete nanosi društvu i njima osobno, te kako ju prepoznati i prevenirati. Upravo tu je od krucijalnog značaja vaspitanje i obrazovanje djece i mladih iz oblasti etike i antikorupcije kao inicijalni faktor promjena opće svijesti javnosti u BiH. Vaspitni i edukativni segmenti iz etike i antikorupcije trebali bi doprinijeti osnovnom razumijevanju pojma korupcije, njezinih uzorka, pojavnih oblika i posljedica.

S obzirom na uzrast i emocionalni razvoj djece predškolske dobi (5 i 6 godina) najučinkovitiji način objašnjavanja pojma korupcije jest kroz primjere iz njima bliskih tema. Odnosi se to kako na sam pojam korupcije tako i na oblike takvog protivzakonitog i neetičnog ponašanja, kao i na već spomenute osnovne pojmove. Naime, za ovu dob bitno je da djeca nauče prepoznati pojedine slučajeve određenog ponašanja kao loše, neetične i suprotne moralnim i vladajućim zakonskim normama. Nije bitno hoće li djeca zapamtiti nazive samih pojmova o kojima je riječ, nego da im se da prilika da vlastitim zaključivanjem i odlukama razaznaju šta je to ispravno.

Osnovni pojmovi

Podmićivanje (nuđenje ili primanje kakve usluge, novca ili drugih oblika koristi da bi se donijela kakva odluka koja je protivpravna).

Klijentelizam (protežiranje, tj. neformalna veza između donosioca odluka i klijenata; često se rabi i termin patronaža).

Nepotizam (stavljanje porodice, prijatelja ili poznanika u prvi plan prilikom donošenja odluka).

Pronevjera (prisvajanje povjerene imovine ili čega sličnog).

Iznuda (zahtijevanje ili ostvarivanje kakve koristi uporabom sile ili prijetnje).

Prevara (ostvarenje kakve koristi dovođenjem druge osobe u zabludu, navodeći ga da preduzme neku radnju na štetu svoje ili tuđe imovine).

Sukob interesa (situacija u kojoj javni dužnosnik ima neke profesionalne ili osobne interese koji ugrožavaju njegovu objektivnost).

Zloupotreba položaja (bilo koji drugi oblik ponašanja kojim se služba obavlja na način da se vlastiti interesi stavljaju ispred javnih).

KONTEKST

Dodirne tačke s korupcijom djece u njihovoj neposrednoj okolini

Djeca predškolskog uzrasta svakodnevno mogu biti u kontaktu s ponašanjima koja se mogu smatrati koruptivnim. Već u svojoj porodici mogu čuti o tome ili biti svjedoci postupaka koje smatramo koruptivnim. Tako npr. mogu čuti roditelje i druge članove porodice i njihove prijatelje ili putem različitih medija kako govore o davanju darova ili novca doktorima, tome da bez "veze" nije moguće dobiti posao, da policajci primaju novac kako ne bi naplatili kaznu za saobraćajni prekršaj, da djeca dobrostojećih roditelja postižu više bez truda i sl. Ponekad takvim ponašanjima mogu i svjedočiti direktno. Upravo stoga je bitno djeci od najmlađe dobi pojašnjavati da takvi stavovi i ponašanja nisu ispravni i dobri, te im usađivati svijest da to šteti i njima, njihovim najbližim i cijelom društvu.

Kako razmišljaju djeca u ovom uzrastu

Djeca uzrasta od 5 i 6 godina su, prema kognitivnoj teoriji Piageta, u predoperacionalnom stadiju razvoja (ovaj stadijum obuhvata uzrast od 2 do 6 godina). To je drugi od četiri stadija kognitivnog razvoja prema ovoj teoriji (senzo-motorni, predoperativni/predoperacionalni, konkretno operacionalni i formalno operacionalni). Iako su Piagetove ideje doprinijele različitim, pa i kontroverznim reakcijama stručnjaka, ipak su dale značajan doprinos razumijevanju i tumačenju simultane razvojnosti ponašanja, tj. razvojnost jednog oblika ponašanja doprinosi, razvija i izaziva drugi. Konkretno, način na koji dijete inkorporira iskustvo u svoje egocentrične koncepcije svijeta; postepenost razvoja djetetovih moralnih vrijednosti; način formiranja i mijenjanja imaginacija; razvoj logičkog mišljenja; sposobnost kategoriziranja, generalizacije i diskriminacije i način učenja simboličkih sistema.

Predoperacionalni stadij karakterizira simboličko funkcioniranje. Naime, razvoj govora omogućuje predstavljanje predmeta simbolima i riječima. Mišljenje djeteta je egocentrično. Dijete sagledava svijet samo iz svoje perspektive i ima teškoću da prepozna postojanje i drugih tački gledišta osim sopstvene. Postepeno, egocentričnost ustupa mjesto socijalizaciji i društveno prihvatljivom ponašanju, što utiče na to da dijete npr. prestaje da laže, te da ne koristi nedozvoljena sredstva da dođe do nečega što želi. U ovom periodu dijete počinje da prihvata upustva i naloge koji dolaze od roditelja i drugih odraslih i smatra ih obaveznim. Istovremeno počinje i komunikacija sa drugom djecom. Sa razvojem govora, osim komunikacije dolazi do pojave mišljenja (interiorizacija govora) i intuicije (interiorizacije akcije). Također, dijete je u stanju da vrši klasifikaciju predmeta, ali samo na osnovu jednog svojstva (u isto vrijeme).

Petogodišnjaci

Oni imaju više kontrole nad svojim ponašanjem (u odnosu na četvorogodišnjake) i prilično su nezavisni. Ne samo da imaju bolju ravnotežu, motoričke sposobnosti i koordinaciju tijela, zbog čega su u stalnom pokretu, nego pokazuju i interes za otkrivanje uzročno-posljedičnih veza. Istražuju okolinu, nova svojstva i funkcije predmeta

te uviđaju sličnosti i razlike. Mogu da usmjeravaju i zadržavaju pažnju na ono što ih zanima, kao i da grupiraju predmete po nekom svojstvu. Pokazuju interes za brojeve i imaju razvijenu mnemoničku strategiju – pamćenje ponavljanjem. Zanima ih kako i zašto se nešto dogodilo i žele jasno pojašnjenje. Ako dijete može predvidjeti šta će se dogoditi, moći će uzroke i posljedice povezati i s vlastitim ponašanjem. Zna i da njegova djela imaju posljedice i kakve su.

Počinju bolje shvatati odnose među ljudima i primjećuju razlike te postavljaju pitanja zašto je neko drugačiji od njih. Pokazuju veći interes za igru s drugima, nego da se igraju sami. Već bolje razumiju pravila, manje se svađaju i rjeđe imaju izljeve bijesa. Reagiraju ljutnjom najčešće zbog vrijeđanja ponosa. Manje je direktne agresije, a više indirektnih oblika (psovanje, ruganje, podsmjehivanje i slično). Ponekad će biti uzrujani kada gube, neće se htjeti igrati ili će pokušati varati u igri. Male laži su česte kod djece ove dobi, najčešće da bi se zaštitili od neuspjeha, da ne bi razočarali odrasle ili se pak boje nešto reći, te ih ne treba strogo kažnjavati.

Petogodišnjaci obožavaju puno pričati, postavljati pitanja i izmišljati priče. Koriste prošlo, sadašnje i buduće vrijeme i govore u složenijim rečenicama. Koriste apstraktne izraze iako ne znaju njihovo značenje. Prepričavaju priče, mogu nastaviti priču kada se to od njih traži, uočavati nelogičnosti u priči, izmišljati svoje priče i kraj u poznatima. Također, primjećuju greške u govoru drugih. Kroz komunikaciju s ljudima, učit će prilagođavati svoj stil komuniciranja, učit će pravilno formirati rečenice i koristiti nove riječi u odgovarajućem kontekstu. Sticanje navika čitanja priča pomoći će im u lakšem prihvatanju aktivnosti koje će slijediti u narednoj godini, kada slijedi priprema za školu.

Najveći napredak u ovom periodu se može vidjeti u spoznajnom razvoju. Dijete ima mnogo više interesa za svijet oko sebe, mnogo više razumije uzročnosti te stoga postaje mali istraživač. Napredak se vidi i u socijalnom razvoju i to tako što djeca uživaju u igrama s prijateljima, drže se dogovora i sl. No, s krajem pete godine, ponovno se javlja faza u kojoj je dijete emocionalno burno. Ne podnosi da je neko bolji od njega, ne voli da ga se kritizira, a ne voli niti priznati krivicu. Ova promjena će brzo nestati.

Šestogodišnjaci

Djeca ovog uzrasta su jednako znatizeljni kao i mlađa djea, ali mogu bolje artikulirati svoje misli. Više ih zanimaju apstraktne teme i postavljaju pitanja na koja, možda, ne možemo odmah i jasno odgovoriti. Dijete prelazi u fazu konkretnih operacija te je važno pomoći mu da lakše shvati ono što predosjeća, a ne razumije. Postavljat će pitanja o mnogim osobenostima i odnosima kako u prirodi, tako i u neposrednoj socijalnoj okolini, te je važno da na ta pitanja dobiju odgovor.

S obzirom da mogu duže zadržati pažnju i ostati koncentrirana možemo im davati zahtjevnije zadatke i uključivati ih u pomaganje oko jednostavnijih, svakodnevnih poslova. Ponekad vole zapovijedati i zahtijevati, ali vole i znati šta se očekuje od njih. Pravila im daju sigurnost, jer znaju šta moraju napraviti i veoma su ponosni na sebe kada obave neki zadatak ili izvrše svoje obaveze. Vole da se drže rutine.

Šestogodišnjaci stvari vide crno-bijelo, a teško im je vidjeti sredinu. Nešto im je ili glupo ili fenomenalno, ili dobro ili loše, ili su oduševljeni nečim ili nemaju volje za to. Ovakav crno-bijeli način gledanja na stvari pomaže djetetu da organizira i kontrolira svoj svijet. Stavljanjem stvari u dvije suprotne kategorije, dijete uči razumjeti da u isto vrijeme postoje dva različita gledišta.

Djeca u ovoj dobi često su impulsivna i teško im je shvatiti posljedice svih svojih djela. Često ne mogu shvatiti uticaj vlastitih postupaka sve dok se ne dogodi nešto loše. Ponekad se pitamo zašto se djeca ponašaju loše i jesu li svjesna svojih grešaka. Šestogodišnje dijete tek uči razliku između slučajnih nezgoda i namjernog ponašanja. Važno mu je objasniti posljedice takvog ponašanja, te ga uključiti u pospremanje eventualnog nereda. Da bi naučili razliku između dobrog i lošeg i šta znači biti pošten, možemo npr. igrati s njima društvene igre i pokazati im kako biti dobar pobjednik, ali i gubitnik. Objasniti im da se niko neće htjeti igrati s njim ako će varati ili biti agresivni i pokazivati ljutnju na neprimjeren način kada gube.

O čemu trebaju učiti djeca ovog uzrasta i koje metode daju najbolje rezultate

Kognitivističke teorije ličnosti ostvarile su značajne implikacije na odgojno-obrazovnu praksu, na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja, promovirajući značaj sopstvene aktivnosti djeteta u dolasku do novih razumijevanja. Navedene implikacije uvjetovale su drugačiji pristup kako cilju učenja, tako i primjenu drugačijih metoda i načina učenja i vaspitanja. Naglasak se stavlja na pojmove i generalizacije, nasuprot znanja u vezi sa činjenicama. Fokus je na učenju kao procesu otkrivanja važnih principa i odnosa, u kojem je važna i primjena znanja.

Kako bi se kod djece razvile potrebne vrline, neophodno je formirati pojmove, vještine, ali i osigurati emocije i iskustva koja će im to omogućiti. Prijateljstvo je jedna od najvažnijih vrijednosti koju trebamo razvijati kod djece ovog uzrasta, kao i poštenje i druge vrline koje će mu sutra omogućiti skladan život. Ove, kao i mnoge druge vrijednosti, nastaju i učvršćuju se na temelju međusobnih odnosa između djece i ljudi uopće, a preko vaspitnih uticaja.

Znanje o tome šta se smije, a šta se ne smije raditi i koje ponašanje je prihvatljivo, predstavlja osnovni stub i kamen temeljac u razvoju poštenja, odgovornosti i uopće antikoruptivnog ponašanja u budućnosti. Razvoj ovih vrijednosti na predškolskom uzrastu, temelji se na znanju o tome zašto pošteno/ispravno ponašanje pomaže u sticanju dobrih i pravih prijatelja. Za ostvarivanje ovih ciljeva važno je da dijete želi da uradi nešto korisno za druge bez očekivanja nadoknade i bez proračunatog interesa, da pokaže da poštuje druge, da je iskreno u odnosima, da manifestira izbjegavanje laži i prevare. Teško da dijete na ovom uzrastu može razumjeti poštenje, pravednost, odgovornost i sl. kao osobine ili kao opći koncept. Ali može razumjeti pojedinačna ponašanja koja smo spomenuli, koja omogućuju djetetu da postepeno, preko pojedinačnih obrazaca ponašanja, razvije i konsolidira željene vrline. Da bi dijete znalo i razumjelo npr. ko je dobar prijatelj i zašto, kako se ponašaju dobri prijatelji, moramo ga dovesti u konkretnu situaciju da spozna da je prijatelj neko ko se brine o svojim drugovima, ko se trudi da napravi nešto dobro u korist svojih

drugova, neko ko dijeli svoje igračke i razgovara sa drugom djecom, ko se ne tuče sa svojim drugarima i slično.

Ove vrijednosti se mogu podučavati na različite načine i na svim uzrastima. Ne treba zaboraviti da djeca na prvom mjestu uče imitacijom, odnosno ugledanjem na odrasle uzore, a tek kasnije i vršenjem radnji koje u sebi podrazumijevaju spomenute vrijednosti. Odrasli su veoma važni u razvoju djece i njihovom odgoju i važan je njihov odnos prema djeci, te ponašanja i vrline koje i oni sami manifestiraju.

Igra je vodeća aktivnost na predškolskom uzrastu, najprirodniji oblik aktivnosti djeteta, kao i osnovni i najefikasniji način učenja. Kroz igru djeca uče o sebi, drugima i svijetu oko sebe. Uče da se brinu o sebi i drugima. Aktivnost u igri je izraz djetetovih psihofizičkih potreba, emocija, socijalnih težnji, ali i uticaja društvene sredine, što je za odgoj i obrazovanje veoma važno. Igra omogućuje djetetu da izrazi različita osjećanja, da pokaže potrebu za drugom djecom. U igri je dijete maksimalno aktivno i emocionalno angažirano, što potpuno odgovara psihofizičkim potrebama djece u razvoju. Igra zahtijeva angažiranje vrlo složenih mentalnih procesa, a pri tom se djeca odgajaju, uče, usvajaju vrijednosti i stavove, razvijaju osjećaj pripadnosti grupi i sposobnost timskog rada.

Igra ima veliku ulogu u svestranom i harmoničnom razvoju djece. Djeci je potrebna podrška i usmjeravanje kako bi usvojila pravilne stavove, vrijednosti i ponašanja. A aktivnosti igre su odličan kontekst za takvu podršku, jer nude brojne mogućnosti za demonstriranje ponašanja zasnovanih na pozitivnim stavovima i vrijednostima, koje kao takvo daje pozitivne rezultate, kako u djetinjstvu u igri, tako i kasnije u životu pojedinca. Djeca koja izgrade pozitivne stavove i vrijednosti imaju više poštovanja prema sebi i drugima, više povjerenja u sebe, veću samodisciplinu, bolje međuljudske vještine, te samim tim i bolje socijalne odnose. Imaju izgrađenu jaču osnovu za donošenje dobrih odluka, kako za sebe, tako i za druge, jaču osnovu za rješavanje problema i konflikata, te veću sposobnost da se odupru svim izazovima s kojima se sreću u društvenoj zajednici, uključujući i korupciju. To nije više samo dobrobit za djecu i njihove porodice, nego i za cijelu društvenu zajednicu.

Djeca uzrasta 5 i 6 godina obično su spremna da igraju jednostavne kooperativne igre. Pretpostavlja se da su imali dovoljno vremena za individualno istraživanje vlastitih sposobnosti, odnosno individualnu igru, te im je sada potrebna neka druga vrsta istraživanja i spremni su da se uključe u jednostavnije grupne igre. Iako će im trebati malo više vremena ili ponavljanje da zapamte pravila igre, koja će možda pokušati i promijeniti, djeca ovog uzrasta uživaju u kooperativnim i jednostavnim takmičarskim igrama, te igrama koje zahtijevaju rad djece u malim timovima. Razumiju koncept dijeljenja i čekanja svog reda, iako nisu uvijek spremni da to rade. Djeca ovog uzrasta ne vole da čekaju na red, te zato treba izbjegavati aktivnosti koje to zahtijevaju.

Djeca od 5 i 6 godina vole igre koje zahtijevaju stalno kretanje većine onih koji učestvuju u igri. Pritom ne treba zanemariti da je djeci veoma važan osjećaj sigurnosti, kako fizičke, tako i emocionalne. Radije će učestvovati u aktivnostima i biti efikasniji ukoliko se osjećaju sigurnim. Svako dijete ima različite potrebe, ali sva djeca imaju potrebu za podrškom, poštovanjem i sigurnosti. Da bi odgovorio na lične potrebe i interesiranja djece, odgajatelj mora biti fleksibilan. Njegov zadatak je kako da odabare i usmjeri jednu aktivnost manje ili veće grupe djece, tako i da predloži djeci da isprobaju neku aktivnost po vlastitom nahođenju, te da posmatra i govori djeci o aktivnosti koju su izabrali.

Pravila igre i uopće aktivnosti koje se organiziraju s djecom trebaju biti poznata djeci od samog početka. Treba nastojati, kada god je to moguće, uključiti djecu u uspostavljanje pravila. Djeci treba objasniti šta pravila znače, ali im ih treba i demonstrirati/pokazati šta i kako treba da rade. Kada dajete uputstva za aktivnost ili igru, uključite i primjere o tome kako djeca mogu biti pažljiva i obzirna prema drugima. Potrebno je biti siguran da su sva djeca razumjela pravila i uopće ono što im govorite. Važno je da koristite jednostavna pitanja, te da se u njima držite činjenica, kao i da se u aktivnostima fokusirate na jednu ideju. Postavljajte jedno po jedno pitanje. Da biste održavali diskusiju, potrebno je da povezujete komentare, te da potražite vezu između odgovora i narednog pitanja. Nakon što postavite pitanje, dajte djeci vremena da razmisle. Nekada 30-ak sekundi izgleda

previše, ali je to znatno veća mogućnost da dijete odgovori. Odgovori djece na ovom uzrastu najčešće su kratki, često svega jedna ili dvije riječi, te je potrebno da ih podstičete pohvalom ili potpitanjima, da kažu nešto više. Svu djecu treba ohrabrivati da daju odgovore.

Važno je i da odgajatelj prepozna i pohvali dobro ponašanje djece, bilo pozitivnim komentarima, bilo nekim jednostavnim gestom koji pokazuje odobravanje (osmijeh, klimanje glavom, pljesak). Podsticanje i demonstriranje dobrog ponašanja je neizostavna "strategija". Nikada ne treba propustiti pohvaliti fer igru i timski rad. Također, potrebno je podsticati i usmjeravati djecu da međusobno komuniciraju, a ne da komuniciraju samo sa odgajateljem. Aktivnost i igru treba prilagoditi tako da omogući svoj djeci da učestvuju.

Važno je upoznati roditelje sa ponašanjima njihove djece, te ih podsticati da i oni pohvale časno i dobro ponašanje. Potrebno je s roditeljima razgovarati i o načinima razvoja takvih stilova ponašanja i uopće o načinima za unapređenje razvoja ličnosti djece. U tu svrhu moguće je organizirati aktivnosti/ceremonije na kojima će se proslavljati lijepo ponašanje.

Koliko su djeca ovog uzrasta nešto dobro savladala, najbolje možemo saznati pažljivo ih posmatrajući i slušajući. Posmatrati treba da bismo vidjeli: koja djeca uspješno rješavaju zadatke; koja djeca rade i igraju se sama; koja djeca gledaju i oponašaju ono što drugi rade; koja djeca vode računa da svi budu uključeni u igru; koliko i koja djeca obraćaju pažnju na vas ili jedni na druge tokom diskusije; kako se ponašaju pojedinci koji se ne osjećaju ugodno u nekoj igri ili im treba više vremena da završe zadatak itd. A pažljivim slušanjem možemo čuti: šta djeca govore jedna drugima; na koji način se obraćaju vama ili drugoj djeci tokom diskusije i igre; koliko je djeci lako da opišu svoja osjećanja; koja djeca najčešće pričaju a koja ne govore ništa; kakva pitanja postavljaju; na koji način povezuju igru i igrovnu aktivnost sa situacijama iz svakodnevnog života; na koji način reagiraju kada shvate da su zahtjevi i zadaci za njih preteški itd.

GLAVNI DIO

Cilj odgoja i obrazovanja iz oblasti etike i antikorupcije

Korupcija je prisutna u našem društvu i tu činjenicu ne možemo zanemariti. Djeca se od najmlađe dobi susreću s tim pojmom. U većini slučajeva nitko im ga pobliže ne objašnjava niti ih upućuje na štetnost korupcije. Oni, najčešće, jednostavno prihvate (ili ne prihvate) taj pojam kao nešto negativno, a zašto je taj pojam negativan – ne znaju.

Stoga je cilj antikorupcijskog odgoja i obrazovanja da omogući djeci promišljanje o tom, za njih, apstraktnom pojmu, usvajanje nekih novih znanja, ali preventivno izgradnju određenih stavova i vrijednosti. Ne na način da im te stavove nametne odgajatelj, nego tako da sami dođu do zaključka o pozitivnom ili negativnom utjecaju takvog ponašanja. Važno je kod djece razvijati kritičko mišljenje i logičko zaključivanje i argumentiranje. Bitno je pojasniti djeci sam pojam "korupcija", ukazati im na to da je korupcija negativna, te na djeci prilagođen način pokazati opasnosti koje korupcija može imati za neke temeljne ljudske vrijednosti poput ljubavi, prijateljstva, dostojanstva, porodice i društva.

U skladu s tim, cilj vaspitanja i obrazovanja iz oblasti etike i antikorupcije je:

- Razvijanje antikorupcijske svijesti kod najmlađih;
- Razvijanje svijesti o poželjnim i moralnim vrijednostima, te sposobnosti za pravilno moralno rasuđivanje i donošenje ispravnih odluka;
- Upoznavanje sa pojmovima kao što su prevara, mito/podmićivanje i slično, kao nepoželjnog i neprihvatljivog ponašanja;
- Razvijanje kritičkog mišljenja i sposobnosti uočavanje društveno prihvatljivog ponašanja;
- Razvijanje socijalnih kompetencija djece;
- Razvijanje sposobnosti procjene vlastitog ponašanja, te odgovornosti prema sebi i drugima, kroz specifične iskustvene aktivnosti.

Očekivani rezultati su:

- Sposobnost djece da prepoznaju pošteno i pravedno ponašanje u svojoj neposrednoj okolini;
- Sposobnost da prepoznaju kada se sami ponašaju pošteno i pravedno;
- Sposobnost prepoznavanja društveno prihvatljivog ponašanja.

Daljnja operacionalizacija ciljeva i očekivanih rezultata moguća je i poželjna u okviru razrade konkretne aktivnosti.

S obzirom da su ciljevi iz oblasti antikorupcije kompatibilni, nekad i identični sa ciljevima predškolskog vaspitanja i obrazovanja koji su usmjereni prema pojedinim aspektima razvoja, preporučljivo je da se ciljevi i ishodi edukacije iz oblasti antikorupcije integriraju i ostvaruju zajedno sa ostalim ciljevima definiranim programima predškolskog odgoja i obrazovanja. Integrirani kurikulum, koji u potpunosti odgovara prirodi djeteta, omogućuje efikasnu i adekvatnu integraciju i inkorporiranje ciljevi i ishodi koji se odnose na oblast etike i antikorupcije sa mrežom ishoda koja je definirana za sva četiri aspekta razvoja, fizički, socijalno-emocionalni, intelektualni i razvoj govora, komunikacije i stvaralaštva. S obzirom da su ishodi izraženi terminima dječijeg ponašanja i predstavljaju ono što predškolsko dijete zna, umije i može ili će moći da uradi, te koje stavove i vrijednosti ima razvijene na određenom uzrastu i nakon procesa učenja, integracija ishoda koji se odnose na antikorupciju na neki način se čini logičnom i prirodnom. Također omogućuje i efikasnu integraciju sadržaja koji se odnose na etiku i antikorupciju sa sadržajem učećih i igrolikih aktivnosti, također za svaki aspekt razvoja.

Lista tema koje bi trebalo obuhvatiti ovakvim vidom vaspitanja i obrazovanja tiču se upravo glavnih pojmova koji se vezuju za korupciju. U antikorupcijskom programu za predškolski uzrast, temu ne treba posmatrati kao nastavnu temu, jer se ona ovdje ne spominje u tom značenju, niti kontekstu. Kao što je navedeno, riječ je o ključnim pojmovima koji se vezuju za korupciju, a koji su operacionalizirani kroz ciljeve i posebno očekivane ishode, a izraženi

su terminima dječijeg ponašanja. Neke od tema date su u nastavku u primjerima aktivnosti za uzrast od 5 i 6 godina. Najučinkovitiji način da se djeci ove dobi približi problem korupcije i neetičnog ponašanja jesu stvarni ili zamišljeni slučajevi o kojima će oni moći raspravljati i sami zaključiti gdje su granice etičnog. Treba im dati priliku da se sami suoče s određenom etičkom dilemom i donesu odluku o tomu kako bi trebalo ispravno postupiti i zašto. Ono što je naročito važno u upotrebi ovakvih metoda je da djeca steknu razumijevanje da čak i najsitnija djela korupcije, neetičkog ponašanje, imaju ozbiljne posljedice za društvo, te da čak i "manja" kršenja etičkih normi postavljaju osnovu za kasnija ozbiljnija djela, kao što su ona koja se smatraju korupcijom.

Metode za ostvarivanje postavljenih ciljeva i forme realizacije aktivnosti su raznovrsne i ne bi trebale biti uniformne. U literaturi, a i u pojedinim programima predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini pominju se sljedeće: igra, kao najpovoljniji prirodni okvir za učeće i igrovne aktivnosti; posmatranje i demonstriranje sadržaja kojima se utiče na sve vrste čulnog opažanja; metoda razgovora zasnovana na komunikacijskim potrebama djece; metoda stimuliranja i hrabrenja na aktivnost i slično.

Adekvatna forma rada je i rad po centrima aktivnosti, što omogućuje potpuno uvažavanje potreba i interesa djeteta i kompatibilna je sa integriranim kurikulumom. To ne znači da druge forme realizacije aktivnosti koje se inače koriste u predškolskoj ustanovi nisu primjerene.

ZAKLJUČAK

Problem korupcije nije važan samo za našu zemlju. S ovim problemom se bore i mnoge zemlje u okruženju. Do pozitivnih rezultata, tj. sprečavanja korupcije i unapređenja društava, može se doći samo preventivnim pristupom i upoznavanjem djece kroz edukativne programe. U tom kontekstu odgoj i obrazovanje možemo posmatrati kao najvažnije raspoloživo sredstvo za poticanje dubljeg i skladnijeg ljudskog razvoja, a time i za smanjenje gladi, siromaštva, neznanja, ugnjetavanja, pa i korupcije.

Odgojno-obrazovna ustanova ima zadatak da pripremi djecu kako bi bila osjetljiva na društveno štetne pojave. Samim tim ima i mogućnost da se aktivnije uključi i da u svoje programe/vrtičke kurikulume integrira edukaciju djece o korupciji, odnosno prevenciji iste.

Korupcija predstavlja ono što je nepošteno, nezakonito i nemoralno u društvu, njome se krše moralne i pravne norme. Pretpostavlja se da će edukacija djece o ovom problemu i podizanje svijesti na viši nivo imati za cilj smanjenje ove pojave. I zbog toga integrirajte temu, tačnije ciljeve i ishode vezane za temu etika i borba protiv korupcije sa ciljevima i ishodima aktivnosti koje realizirate u vrtičkim grupama. Zainteresirajte djecu za ovu temu te im ukažite na značaj prevencije korupcije. To treba da učinimo na način koji će djeci biti zanimljiv i dovoljno dinamičan da bi se odlučili aktivno učestvovati u aktivnostima, uz neizostavno analiziranje primjera iz svakodnevnog života, bliskih dječijem iskustvu.

PRIMJERI/PRIJEDLOZI AKTIVNOSTI

AKTIVNOSTI ZA UZRAST OD PET GODINA

Prva tema: Prijateljstvo

Aktivnost: Želim da budemo prijatelji

Cilj aktivnosti:

- Razvijanje poštovanja prema drugima;
- Uspostavljanje dobrih odnosa sa prijateljima;

Ishodi:

- Djeca mogu da kažu šta vole kod druge djece;
- U mogućnosti su da navedu osobine i postupke koji su im važni kod prijatelja, kao i one koje ne žele da imaju njihovi prijatelji;
- Mogu da ilustriraju navedene osobine i postupke;
- U mogućnosti su da navedu osobine i ponašanja koje oni žele da imaju i manifestiraju kako bi bili dobri prijatelji;
- Žele da pomognu drugima da izvrše svoju obavezu.

Potreban materijal:

- Lopte
- Papir za crtanje, bojice i olovke.

OPIS AKTIVNOSTI

Prvi dio (okupljanje djece)

Odgajatelj počinje aktivnost tako što pita djecu šta misle o prijateljstvu, koga smatraju prijateljem i zašto.

Drugi dio

Slijedi igra "Ja volim", u kojoj djeca imaju zadatak da kažu šta im se sviđa u onome što rade druga djeca.

- Podijelite djecu u grupe od 6 - 8 članova.
- Svaka grupa treba da sjedne u krug.
- Dajte jednom djetetu u svakoj grupi loptu.
- Objasnite im i pokažite da:

Dijete koje ima loptu treba da je zakotrlja prema nekom drugom djetetu u grupi. Zatim treba da kaže nešto lijepo o djetetu koje je uhvatilo loptu (npr. "Sviđa mi se Ana zato što je uvijek fina", "Sviđa mi se Tahir jer se stalno smije", "Sviđa mi se kako Jovan igra fudbal", "Sviđa mi se Antonija jer lijepo pjeva" itd.)

Varijacija: Tražiti od djeteta da zatvori oči dok kotrlja loptu. Kada otvori oči vidjet će kod koga je lopta i potom treba da kaže šta mu se sviđa kod te osobe.

Igra se završava po nahođenju odgajatelja, a prema iskazanom interesu djece.

Treći dio

Treba obratiti pažnju na to da li djeca dijele ideju o tome koje osobine su im važne kod prijatelja, te da li im se sviđa da čuju dobre stvari o sebi.

U ovom dijelu, aktivnost možemo proširiti dodatnim pitanjima kao npr.

- Koje osobine želite da ima vaš najbolji prijatelj ili kako želite da se ponaša vaš najbolji prijatelj?
- Koje osobine druge djece biste voljeli da imate i sami?
- Koje osobine ne želite da ima vaš najbolji prijatelj?
- Koje osobine vi ne želite da imate? Zašto?

Odgajatelj zaključuje aktivnost sumiranjem svega rečenog, osobina koje su djeca navela da odlikuju njihove prijatelje i onih za koje ne žele da imaju njihovi prijatelji, uz navođenje razloga za takve stavove.

Četvrti dio (evaluacija)

Kratak razgovor iniciran pitanjima:

- Šta je to što možemo uraditi da bismo bili dobri prijatelji?
- Šta je to što ne trebamo raditi ako želimo biti dobri prijatelji?

Slijedi ilustriranje ponašanja i postupaka koji grade prijateljstvo, koji su poželjni, te onih koji nisu poželjni, jer nećemo biti dobri prijatelji ako ih manifestiramo.

Na papiru za crtanje, linijom podijeljenim na pola, djeca ilustriraju navedene zadatke. Na jednoj polovini papira ilustriraju šta bi oni uradili da bi bili dobri prijatelji, a na drugoj polovini šta ne treba uraditi ako žele biti dobri prijatelji.

Ne treba ograničavati vrijeme za ilustriranje. Djeca mogu da se bave ilustriranjem dok ih to zanima, da ukrašavaju ilustraciju ukoliko to žele. Ali treba voditi računa da svi završe zadatak.

S obzirom da bi trebalo biti poznato koja je čija ilustracija, moguće je usmjeriti djecu da oni koji to znaju napšu svoje ime i (eventualno) prezime, a onima koji to još uvijek ne mogu sami i trebaju pomoć, pomoći će drugovi koji to znaju, a pomoć će po potrebi pružiti i odgajatelj. (Odgajatelj će procijeniti, jer poznaje djecu, da li će koristiti ovaj dio aktivnosti, ili će na drugi način označiti koje je čiji rad. Što je značajnije, osmislić će drugačiji način da procijeni spremnost djece da pomognu jedni drugima i da razumiju da je sasvim uredu da svi nešto ne možemo u određenom momentu. Što i jeste svrha ovog dijela aktivnosti.)

Ilustracije treba izložiti i koristiti kao uvod u neke druge aktivnosti. Posebno, koristiti kao podsjetnik o tome kako prijatelji treba da se ponašaju, odnosno kako se trebamo ponašati jer želimo biti prijatelji.

Ne treba propustiti upoznati roditelje sa ilustracijama i mišljenjima djece i podstaći ih da sa djecom razgovaraju o ovoj temi, tačnije o ponašanjima koja razvijaju prijateljstvo, a koja im se sviđaju.

Druga tema: Etika i antikorupcija

Aktivnost: Iznuda, iznuđivanje

Ishodi:

- Djeca će prepoznati ispravno postupanje;
- Ukazat će na pogrešne postupke, prijavit će odgajatelju ponašanje koje odstupa od normi;
- Djeca će moći prepoznati loše postupke u vezi sa koruptivnim djelima potkupljivanja

Potrebni materijal:

- Kurikulum za predškolski odgoj, priča“ Mama i tata odlučuju“ (A. Elezović), DVD sa pjesmom o porodici po izboru odgajatelja.
- Papir, olovke i bojice (koje se inače u vrtiću koriste) za crtanje, te kartoni sa napisanim riječima koje je odgajatelj pripremio.

OPIS AKTIVNOSTI

Prvi dio: Pozdrav danu

Uobičajeni pozdrav danu u vrtiću (aktivnost koju odgajatelj priprema i izvodi u interakciji sa djecom).

Kratka fizička vježba pokazivanja lijevo, desno, gore dole, rukom, rukama, nogom, nogama. (Sve ovo se može izvesti u dvorištu predškolske ustanove, na igralištu.)

U sobi u kojoj djeca inače borave, u prostoru za okupljanje i zajednički rad, djeca sjede u krugu i odgajatelj pokreće razgovor pitanjem/ima o tome da li su djeca od svojih drugova tražili igračku, užinu, čokoladicu ili nešto drugo što su u tom trenutku željeli, a drug je to imao. Tražiti da djeca ispričaju svoje iskustvo, uz podsticanje dodatnim pitanjima

32 Etika i antikorupcija: Kurikulum i priručnik za predškolski uzrast

ukoliko je potrebno (kako su se njihovi drugovi ponašali, da li su tražili nešto zauzvrat; da li su oni sami nudili nešto zauzvrat, kakav je bio ishod te situacije, kako su se osjećali...)

(Nerijetko, u vrtiću, dijete traži igračku od drugog djeteta i daje nešto zauzvrat. Odgajatelj prati aktivnosti djece i u pogodnom momentu će započeti ovakav razgovor, možda baš nakon uočenog postupka, što ne mora biti pravilo.)

Drugi dio: Priča "Mama i tata odlučuju"

Odgajatelj čita priču. Na označenom mjestu prekinuti čitanje, kako bi djeca iznijela svoje mišljenje o ovoj situaciji (da li je opisana situacija pravedna; zašto jeste ili zašto nije; čija je u stvari bila igračka (jer riječ je igrački iz vrtića); šta misle hoće li dječak sutra donijeti novac...) i, posebno, kako bi postavila neko pitanje o konkretnoj situaciji.

Kada djeca izgube interes za iznošenje mišljenja i postavljanje pitanja nastaviti čitanje priče do kraja (kako bi videli šta se u priči dogodilo, šta su mama i tata odlučili).

Po završetku čitanja priče djeca ilustriraju navedenu situaciju, ali mogu da crtaju i pojedinačne likove. Bilo dječaka koji je tražio igračku, bilo drugog dječaka koji je tražio novac za igračku koju je dao drugu; bilo da ilustriraju igračku (prema ličnom izboru). Mogu da crtaju i mamu i tatu, koji su odlučivali u ovoj priči.

Djeci treba dati vremena da odluče šta će crtati, te tražiti da saopće svoju odluku. Treba im pružiti mogućnost da boje svoje crteže i ukrašavaju ih, prema afinitetu. Izabrat će i mjesto na kom će crtati, odnosno drugove sa kojima će sjediti tokom ilustriranja. Ne treba grupirati djecu prema onome šta su odlučila da crtaju, jer svaki izbor je jednako dobar.

Treći dio: Igra uloga

Objasniti djeci pravila igre, prema kojem četvero djece (dobrovoljaca) uzima kartone koje je odgajatelj pripremio, na kojima je napisano:

MAMA, I, TATA, ODLUČUJU (odgajatelj će reći šta piše na svakom od četiri kartona, te ponoviti napisano kao rečenicu).

Ostala djeca, također dobrovoljci, uz izgovaranje “mama i tata odlučuju”, dodaju šta su odlučili, kome će oni prijaviti ponašanje dječaka koji je tražio novac (npr. Mama i tata odlučuju da će ovakvo ponašanje prijaviti odgajatelju; ili ...) (Suština je da se ne izostavi početak “Mama i tata odlučuju”, te ga zato ponavlja svako dijete, dobrovoljac, koje želi da saopći šta su mama i tata odlučili).

Kada svi dobrovoljci kažu odluke mame i tate, možete ih pitati šta misle zašto su mama i tata odlučili da navedeno ponašanje prijave baš tom nekom.

Četvrti dio

Po završetku igre, zajedno s djecom izložiti njihove crteže na pano. Uporedo s postavljanjem crteža na pano saopćiti djeci da se postupak traženja novca naveden u priči zove iznuđivanje ili iznuda. Iznuda je loš postupak.

Loše postupke moramo reći roditeljima i odgajateljima u vrtiću, a oni će odlučiti šta dalje.

Aktivnost možemo završiti pjevanjem pjesme o porodici koju je odgajatelj izabrao, kao i plesanjem (po ličnom izboru djece) uz datu melodiju (umjesto plesa to može da bude i bilo koje kretanje u ritmu melodije, prema “koreografiji” koju je odgajatelj osmislio).

Napomena: Aktivnost se ne mora odvijati navedenim redoslijedom. Naprimjer, ilustriranje je moguće raditi nakon igre uloga. Odgajatelj će donijeti odluku u skladu sa interesom djece i njihovim trenutnim raspoloženjem.

PRIČA: MAMA I TATA ODLUČUJU

Dječak je došao tužan iz vrtića kući. Na pitanje roditelja šta se desilo, nije ništa rekao. Nešto kasnije je tražio od roditelja 1 KM. Kad su ga roditelji pitali što će mu novac on je odgovorio:

“Danas sam tražio od jednog dječaka u vrtiću igračku da se igram. On je rekao da će mi dati ako mi sutra donesem 1 KM. Rekao sam da ću donijeti i on mi je dao igračku da se igram. Sutra mu moram donijeti novac.”

(Prekinuti čitanje i dati djeci mogućnost da iznesu svoje mišljenje o ovoj situaciji ili da pitaju ono što ih u vezi sa situacijom interesira.)

Roditelji su rekli dječaku da on neće davati nikome novac za igračke iz vrtića. Odlučili su reći učiteljicama u vrtiću što se desilo njihovom dječaku, ali i da će reći roditeljima drugog dječaka, kako se takvo ponašanje ne bi ponovilo.

Treća tema: Podrška i povjerenje

Aktivnost: Moja osjećanja

Cilj aktivnosti:

- Razvijanje sposobnosti prepoznavanja osjećanja drugih u svrhu razvijanja dobrih međusobnih odnosa;
- Razvijanje svijesti o tome kako se treba ponašati da bi stekli povjerenje drugova u vrtiću.

Ishodi:

Djeca će biti u mogućnosti:

- Prepoznati osjećanja drugih;
- Likovno izraziti sopstvena osjećanja;
- Manifestirati povjerenje u sopstvene sposobnosti i sposobnosti drugih.

Potreban materijal:

- Aplikacije osjećanja (tužan, veseo, ljut, uplašen, iznenađen ili nekih drugih osjećanja);
- Papir i bojice za crtanje;
- Kolaž papir (samoljepljivi);
- CD sa pjesmom "Kad si sretan".

OPIS AKTIVNOSTI

Prvi dio

- Okupljanje grupe i uvođenje u predstojeću aktivnost.
- Ples uz pjesmu "Kad si sretan".
- Na vidno mjesto u grupi zalijepiti slike osjećanja. Pitati djecu da li neko može objasniti prvu sliku? Šta nam ona govori? Potom pitati i za sve ostale.

Drugi dio

- Najaviti igru "Pogodi kako se osjećam". Dijete koje se dobrovoljno javi izađe ispred ostalih i napravi izraz lica kakav želi ili kako se trenutno osjeća. Ostala djeca treba da pogode šta nam je reklo njegovo lice. Igru ponavljamo dok traje zainteresiranost djece. I odgajatelj može praviti izraze lica, kako bi produžio pažnju djece i demonstrirao izraze lica nekih osjećanja koja djeca nisu spomenula.
- Ovu aktivnost zaključujemo razgovorom iniciranim pitanjima: "Znamo li mi kako se osjećaju drugi ljudi?" te "Kako možemo znati kako se osjećaju drugi ljudi?". Naglasiti da je važno poznavati osjećanja drugih, jer ćemo tako lakše sarađivati s njima i graditi prijateljstvo.

Treći dio

- Slijedi aktivnost izražavanja osjećanja crtežom. Ilustriranju prethodi razgovor o tome kakav bi crež crtali kada su sretni i zadovoljni ili kada je prisutno neko drugo osjećanje.

Četvrti dio

- Po završetku ilustriranja osjećanja, djeca pjevaju pjesmu i demonstriraju pokretima tijela "Kad si sretan".
- Ovaj dio aktivnosti je uvod u ciklusa utrka, koji će trajati cijele sedmice.
- Odgajatelj će podijeliti učenike u dvije ekipe koje će se takmičiti u raznim utrkama (u različite dane u sedmici, što ne znači da utrku, po svaku cijenu, treba organizirati svakog dana; ne bi ih trebalo biti manje od tri). Vapitač će bilježiti ko je pobijedio u kojoj trci i rezultate će okačiti na pano u grupi.
- Iduće sedmice saopćiti djeci da će se održati još jedna trka, te da ekipe treba da izaberu najbolje trkače da ih predstavljaju (odgajatelj će organizirati izbor najboljih trkača, ne zaboravljajući spomenuti da već imamo pobjednike u nekim prethodnim trkama i vodit će računa da grupe na adekvatan način izaberu svoje predstavnike u finalnoj trci). Narednih dana izabrani trkači će se pripremati za finalnu trku.
- Odgajatelj treba da stvori takvu atmosferu da djeca osjećaju sigurnost i povjerenje, a ne suparništvo. Odgajatelj će naučiti drugu djecu da navijaju za trkače, da im daju podršku i da vjeruju u njih.

Peti dio

- Pobjednici finalne trke će biti intervjuirani kako bi mogli reći ostaloj djeci kako su se osjećali i da li im je povjerenje drugova iz tima pomoglo i podstaklo ih da pobijede.
- Jedno dijete, kojem je odgajatelj pomogao da se pripremi ukoliko je bilo potrebno, vodi intervju. Ostala djeca su publika.

Šesti dio

- Izražavanje povjerenja ilustracijom, pričom ili pjesmom.
- Djeca biraju način koji im odgovara. Svi radovi su dio izložbe koja se prezentira roditeljima.

Preporuka: Ova aktivnost može biti osnova za projekat koji će se realizirati sa porodicama, na istu temu.

PROJEKAT ZA UZRAST OD PET GODINA

Tema projekta: Prijateljstvo

Cilj:

- Formiranje pozitivnih (zajedničkih) stavova o prijateljstvu, poštovanju drugih i značaju prijateljstva za sretan i siguran život;
- Razvijanje prijateljskih odnosa među djecom i među porodicama.

Očekivani rezultati:

Porodice (roditelji i djeca) će:

- Izraziti svoje stavove o osobinama i postupcima značajnim za prijateljstvo;
- Osmisliti priču za djecu u kojoj će ukazati na pozitivne osobinu ili ponašanja ljudi, koji su, prema njihovom mišljenju potrebni za prijateljstvo;
- Osmisliti priču za djecu koja ukazuju na osobine i postupke koje ne treba činiti, jer ne razvijaju prijateljstvo,
- Kratke dramatizacije situacija (igra uloga) u kojima je fokus na postupcima koje trebaju ili ne trebaju činiti prijatelji.

Trajanje projekta:

Dva mjeseca (Vrijeme trajanja projekta može da bude i duže, što će odgajatelj procijeniti, s bzirom na broj djece u grupi i uopće plan aktivnosti za naredni period, kao i u dogovoru sa roditeljima).

Učesnici: (svi) roditelji i djeca.

Opis projekta

Na roditeljskom sastanku govoriti o rezultatima rada realizirane aktivnosti "Želim da budemo prijatelji". Upoznati roditelje da je riječ o aktivnosti na temu "prijateljstvo" i pokazati roditeljima ilustracije

djece. Fokus staviti na osobine i ponašanja koja su, prema mišljenju i ilustracijama djece, poželjna, odnosno nepoželjna za prijateljstvo. Roditeljima možemo dati dječije ilustracije, kako bi kod kuće razgovarali o njima i kako bi im djeca detaljnije objasnila šta su i zašto crtali. Naglasiti da je ilustracije potrebno vratiti u vrtić, jer ćete praviti zbirku dječijih ilustracija, neku vrstu slikovnice, te je potrebno da u slikovnici budu ilustracije koje je uradilo svako dijete.

Ovaj razgovor je uvod u projekat na temu "Prijateljstvo" u kojem zajedno učestvuju roditelji i djeca.

Projekat bi podrazumijevao tri grupe zadataka za roditelje i djecu (u paru).

- Jedna grupa (roditelja i djece) osmišljava priče za djecu koje ukazuju na pozitivne osobine ili ponašanja, koji su potrebni za prijateljstvo (svaka porodica osmišljava jednu priču).
- Druga grupa osmišljava priče za djecu koje opisuju osobine koje ne želimo, kao i postupke koje ne trebamo činiti, ukoliko želimo biti prijatelj nekome. (Također, svaka porodica piše svoju priču).
- Treća grupa ima zadatak da osmisli igru uloga, primjerenu uzrasu djece, koja u fokusu ima bilo poželjno, bilo nepoželjno ponašanje za prijateljstvo. Vrijeme trajanja igre uloga je od 2 do 3 minute. (Svaka porodica kreira scenarij za jednu igru uloga.)

Zadatak je moguće završiti u bilo koje vrijeme koje odgovara učesnicima (roditelji i dijete = porodica), a u okviru vremena trajanja projekta. Ukoliko roditelji žele i mogu uklopiti svoje vrijeme u vremenskom roku trajanja projekta, poželjno je da roditelji i dijete zajedno pročitaju priču, odnosno realiziraju igru uloga, u grupi u vrtiću, u vremenu koje dogovore s odgajateljem.

U suprotnom, odgajatelj će pročitati priče, uvijek uz napomenu da je priču napisala konkretna, npr. Amelina/Jovanova/Josipova porodica. Slično je i sa scenarijima za igru uloga. Uloge će igrati djeca iz grupe, uz pomoć odgajatelja.

Ove aktivnosti će biti ukomponirane sa drugim redovnim aktivnostima u vrtiću, tokom vremena trajanja projekta, kako bi sve priče bile pročitane i odigrane sve igre uloga.

Čitanje priča te igranje uloga možemo prakticirati i više puta, ukoliko ih smatramo adekvatnim, a djeci se dopadaju. Također, možemo ih prakticirati i nakon završetka projekta, u bilo kojoj pogodnoj situaciji.

- Moguće je da parovi djece, koja žele da rade u paru, uvježbaju određene igre uloga, te da ih realiziramo u različitim situacijama kada se potrebno sjetiti kako se ponašaju prijatelji, ili kako ne treba da se ponašaju.
- Pred kraj realizacije projekta, organizirati aktivnost izrade zbirke priča koje su osmislili roditelji i djeca, zbirki scenarija za igru uloga, kao i zbirku učeničkih ilustracija iz aktivnosti "Želim da budem prijatelj". U ovoj aktivnosti trebaju učestvovati zajedno roditelji i djeca, što pruža još jednu mogućnost razvijanja prijateljstva i podrške među djecom i porodicama.

AKTIVNOSTI ZA UZRAST OD ŠEST GODINA

Prva tema: Poštenje

Aktivnost: Lopovi i djeca

Cilj aktivnosti:

- Razvijanje sposobnosti prepoznavanja poštenog i pravdnog ponašanja i postupaka
- Osposobljavanje za donošenje ispravnih odluka da se i sami ponašaju pošteno i pravedno.

Ishodi:

Djeca će biti u mogućnosti:

- Identificirati loše postupke u konkretnoj situaciji;

40 Etika i antikorupcija: Kurikulum i priručnik za predškolski uzrast

- Prepoznati podmićivanje (neovisno o tom kako će ga djeca imenovati) i identificirati ga kao neprihvatljiv oblik ponašanja;
- Prepoznati i cijeniti ispravne postupke i prihvatljive modele ponašanja;
- Pokazati spremnost ispravnog reagiranja.

Potreban materijal:

- Papiri i bojice za crtanje
- Karton u boji za evaluaciju.

OPIS AKTIVNOSTI

Prvi dio (okupljanje grupe, djeca sjede u polukrugu)

Početi razgovor s djecom o tome da li znaju šta je to "lopov". Pitati ih kako se lopov ponaša, šta lopovi rade, ko hvata lopove...? Šta se najčešće dogodi sa lopovima, gdje završe? Ključno pitanje je, da li je to pravedno, odnosno da li je ispravno da lopovi budu kažnjeni za svoje nepošteno ponašanje? Usmjeravati razgovor kako bi motivirali djecu da kažu da li lopovi trebaju snositi odgovornost za svoje ponašanje.

Drugi dio (individualni ili grupni rad)

Djeca ilustriraju lopove. Sadržaj ilustracija može da bude prema njihovom izboru. (Jedan lopov, više lopova; lopovi u zatvoru; policija juri ili pak hapsi lopove; lopov sa maskom na licu ili nešto drugo prema dječijem izboru.

Potrebno je jedino nastojati sigurati da ilustracija bude u skladu sa temom "Lopov".

Djeci treba dati mogućnost da biraju da li će ilustraciju raditi sami ili u paru/grupi s nekom drugom djecom koju izaberu.

Ponuditi im na izbor i papire za crtanje različitih veličina i oblika, bojice koje inače imate na raspolaganju i koje koristite za izradu ilustracija.

Dok se djeca bave ilustriranjem, obilazite ih, razgovarate s njima o sadržaju njihovih ilustracija, o tome šta žele da predstavite, podstičete ih i podržavate u radu i naravno, pružate potrebnu pomoć. Podstičete ih da završe svoje ilustracije do kraja.

Završene ilustracije okačite na mjesto za izlaganje dječijih radova.

Treći dio (okupljanje grupe)

Saopćiti djeci da će danas čuti jednu čudnu/neobičnu priču koja govori o lopovima i djeci, a čudna je jer je napisana tako da može da ima više završetaka. Tačnije, napisana je tako da i oni mogu da je završe, na način koji se njima sviđa i koji smatraju da je ispravan, pošten.

Djeca se ugodno smjeste, a odgajatelj čita priču.

“LOPOVI I DJECA”

U jednoj kući na kraju grada živio je stariji bračni par koji je tokom života kupio mnogo vrijednih stvari koje su držali u kući. Svi su znali za njihovo bogatstvo, ali pošto su ljudi u njihovom dijelu grada bili poštteni, stari bračni par je ostavljao vrata svoje kuće otključanima i nikad se ništa nije desilo.

Ali, starac se razbolio i morao je da ode u bolnicu na nekoliko dana i njegova žena je otišla sa njim da brine o njemu. Kuća je, sa svim vrijednim stvarima, ostala sama i otključana.

Desilo se da su neki loši ljudi koji su prolazili blizu kuće iskoristili priliku koja im se pružila i odlučili da opljačkaju ovu samu i otključanu kuću. Otišli su po kamion, parkirali ga ispred kuće i počeli u njega utovarati stvari iz kuće, kao da su radnici koji pomažu u selidbama.

Djeca iz tog naselja prolazila su pored kuće i vidjela šta se dešava. Međutim, i lopovi su vidjeli djecu i shvatili da brzo moraju nešto učiniti. Pozvali su djecu da dođu do ulaznih vrata kuće i ponudili im sportske rekvizite, loptu, badminton, konopac za preskakanje, neki čudni pikado, koji je umjesto strelica imao pištolj koji je ispućavao ljepljive loptice, kao čičak, koje bi se lijepile za čupavu podlogu daske pikada. Sve se to nalazilo u kući, kao i primamljive čokoladice, različitih veličina u šarenim, svjetlucavim papirima.

Djeca su raširenih očiju, od iznenađenja i radoznalosti, gledala u sve što im lopovi nude! Zauzvrat, lopovi su tražili da ih djeca ne prijave policiji, nego da ih puste da odu sa kamionom punim ukradenih stvari iz kuće.

Šta su djeca uradila ***

Ali djeca iz tog naselja, koja su znala da je stari bračni par živio sam i da nisu imali rođaka, otišla su da upozore policiju da neki nepoznati ljudi odnose stvari iz te kuće. I dok su lopovi bili zaokupljeni utovaranjem stvari u kamion, policija je stigla i uhvatila ih na djelu! Policija ih je odvela u zatvor, gdje su morali provesti nekoliko godina zbog nepoštenog ponašanja.

Na mjestu sa tri zvjezdice prekinuti čitanje priče i čuti različite odgovore djece. Dati priliku svakom djetetu koje želi da kaže šta su djeca uradila, odnosno da završi priču. Ako su neki odgovori nepotpuni, odgajatelj će ponuditi potrebnu pomoć. Tražiti i obrazloženje za odgovore koja djeca daju, a razgovarati i o posljedicama.

Ukoliko odgajatelj procjenjuje da djeca u grupi to mogu, moguće je podijeliti djecu u grupe, kako bi grupe odlučile šta će djeca iz priče uraditi, kako bi završili priču do kraja. Daljnji tok aktivnosti teče kao i u prethodnom slučaju (nakon prezentiranja grupnih odgovora).

Fokusirati razgovor na ponudu lopova "loptu, badminton, konopac za preskakanje, neki čudni pikado, koji je umjesto strelica imao pištolj koji je ispućavao ljepljive loptice, kao čičak, koje bi se lijepile za čupavu podlogu daske pikada, primamljive čokoladice, različitih veličina u šarenim, svjetlucavim papirima", a da zauzvrat djeca ne kažu policiji, nego da ih puste da odu. Pitati djecu šta su lopovi htjeli sa takvom ponudom, šta su željeli postići sa tim postupkom? Da li neko može reći kako se takvi postupci nazivaju, nastojeći saznati da li je djeci poznat pojam MITO*. Kako procjenjuju takvo ponašanje (ponašanje podmićivanja), kao dobro ili loše, pošteno ili nepošteno? Kako procjenjuju ponašanje djece koja nisu prihvatila ponudu, nego su lopove prijavila policiji?

Ključno pitanje je zašto je potrebno biti dobar i pošten i ne prihvatiti slične ponude?

* Nije presudno da djeca imenuju to ponašanje kao davanje mita ili podmićivanje, važno je da razumiju suštinu takvog ponašanja, njegove posljedice, te da ga okarakteriziraju kao loše ponašanje, nepošteno ponašanje, neispravno ponašanje ili slično.

Četvrti dio (razgovor sa cijelom grupom)

Razgovor nastaviti pitanjem da li oni mogu navesti neko slično ponašanje za koje znaju, neku situaciju u kojoj je neko nešto nudio, za određenu uslugu zauzvrat. Možda je njima neko nudio nešto što im se jako sviđa kako bi čuvali tajnu ili slično?

44 Etika i antikorupcija: Kurikulum i priručnik za predškolski uzrast

Odgajatelj može navesti neku konkretnu ili hipotetičku situaciju kako bi pomogao djeci da se uključe u razgovor.

Na kraju odgajatelj rezimira sve što su djeca rekla i što je uopće rečeno, naglašavajući važnost ispravnog i poštenog ponašanja. Također će reći da treba biti protiv svakog nepoštenog ponašanja kao što je npr. ponašanje lopova u priči. Kako krađe, tako i postupka podmićivanja.

Ukoliko djeca žele, možete im pročitati završetak priče koji je naveden u originalnom tekstu.

Peti dio (evaluacija)

Odgajatelj navodi situaciju, a djeca podizanjem dogovorenog znaka, naprimjer kartona određene boje ili oblika, ili na neki drugi način, procjenjuju da li je riječ o ispravnoj ili neispravnoj situaciji ili postupku.

Primjer za procjenu (frontalni rad sa grupom)

- Dok ste bili u dvorištu, ti i tvoj najbolji drug ste se smočili u jednoj lokvi vode, za koju vam je odgajatelj rekao da joj ne prilazite. Drug ti predlaže da kažete odgajatelju da vas je vodom poprskao neko od druge djece. Rekao si drugu da to nije pošteno i da trebate reći istinu odgajatelju. Jer vi ste prekršili pravilo.

Možete i sami osmisliti neku situaciju ili više njih, za koje smatrate da su primjerene grupi djece.

Druga tema: Prijateljstvo

Aktivnost: Dva prijatelja

Cilj aktivnosti:

- Razvijanje svijesti o tome kako prijatelji treba da se ponašaju i zašto nam je neko prijatelj;
- Razvijanje dobrih odnosa među djecom

Ishodi:

- Identificirati loše postupke u konkretnoj situaciji;
- Prepoznati i cijeniti ispravne postupke i prihvatljive modele ponašanja.

Potreban materijal:

- Slike koje predstavljaju prijateljstvo/ List za djecu: zaokruži prijateljstvo/dругarstvo;
- Materijal za izradu razglednica (tanki karton, kolaž papir, drvene bojice, naljepnice, makaze).

OPIS AKTIVNOSTI

Prvi dio (okupljanje djece, zatim rad u grupama)

Djeci pokažemo slike, npr. ove ili neke druge koje je odgajatelj pripremio, a koje predstavljaju prijateljstvo. Pitamo da li su na slikama predstavljeni prijatelji. Zašto jesu ili zašto nisu?

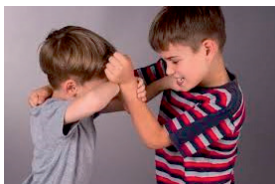
Igraju li se oni sa svojim prijateljima, jesu li sretni kada su s njima, pomažu li im...?

Alternativa – Slike su dio listića koji dobija svako dijete sa zadatkom da zaokruži sliku na kojoj je predstavljeno prijateljstvo/dругarstvo. Odrediti koja djeca slike trebaju zaokružiti crvenom, zelenom, plavom, odnosno žutom bojom.

Na dnu listića trebaju napisati svoje ime. Onima koji to još ne mogu sami, pomoći će oni koji to znaju ili odgajatelj.

Odgajatelj prati rad djece, a po završetku rada inicira razgovor kao i u prethodnoj situaciji.

ZAKRUŽI PRIJATELJSTVO/DRUGARSTVO

Drugi korak (čitanje priče i razgovor)

DVA DJEČAKA

Jednog dana dva prijatelja su se igrala loptom. Šutirati loptu jedan drugom, na zelenoj livadi, bila im je omiljena zabava. Odmah uz livadu nalazio se prelijepi cvjetni vrt komšije Pere. Pero je sa puno ljubavi i pažnje sadio svoje biljke, zalijevao ih i gledao kako rastu i cvjetaju. Posebno je bio ponosan na svoje visoke i vitke tulipane.

Jedan od dječaka je pomalo nespretno, ali dosta jako šutnuo loptu i ona je odletjela u cvijeće komšije Pere. Polomila je nekoliko divnih, crvenih tulipana. U tom trenutku iz kuće je izašao komšija Pero i ugledao loptu, ugledao polomljene cvjetove. Dječaci su se jako uplašili, toliko da se jedan od njih odmah dao u bijeg. Nije se osvrtao za sobom, niti se brinuo o bilo čemu, osim kako da pobjegne. Drugi dječak pak, od straha, nije mogao ni da se pomjeri. A bilo mu je i žao kada je vidio tužno lice čika Pere.

Iako je bio ljut i tužan zbog uništenih tulipana, komšija Pero se sažalio na uplašenog i usamljenog dječaka. Nije ga grdio samo mu je rekao da ubuduće budu pažljiviji u igri.

Kada je komšija ušao u kuću, vratio se i dječak koji je pobjegao.

“Šta ti je rekao? Je li galamio? Hoće li te tužiti roditeljima?” nizao je pitanja.

“Rekao mi je da oni koji ostavljaju svoje prijatelje na cjedilu, nisu pravi prijatelji.”

Nakon što ispriča priču, odgajatelj će zamoliti djecu da objasne šta se desilo u priči.

Šta znači ostaviti prijatelja na cjedilu?

Razgovor voditi u pravcu analiziranja ponašanja dječaka koji je pobjegao.

48 Etika i antikorupcija: Kurikulum i priručnik za predškolski uzrast

Razgovarati s djecom i o tome šta se sve smatra prijateljstvom i kako se treba ponašati prema prijateljima.

Moguće je spomenuti i situacije predstavljene na slikama u *Listu za djecu: zaokruži prijateljstvo/drukarstvo* iz prethodnog dijela.

Treći dio

Odgajatelj će pozvati djecu da naprave razglednice koje će dati svojim prijateljima. Prethodno je potrebno nešto reći o važnosti izrade razglednica za prijatelje i objasniti da je to dobar primjer prijateljstva. Nakon toga djeci treba pokazati kako se prave razglednice, kao i nekoliko ručno izrađenih razglednica kao primjer.

Sav materijal za izradu razglednica će biti pripremljen na stolu ili nekom drugom, za to određenom mjestu (jednom ili na više mjesta, prema izboru odgajatelja), a svako dijete će odabrati onaj materijal koji mu je potreban.

Ukoliko dođe do svađe oko materijala, odgajatelj će iskoristiti priliku da objasni djeci kako se izbjegavaju i rješavaju svađe između prijatelja. Konačno, djeca će izraditi razglednice koje će biti izložene na panoima.

Četvrti dio

Odgajatelj poziva djecu da daju razglednice svojim prijateljima i da kažu zašto su odabrali baš njih za prijatelje. Prethodno treba osigurati da svako dijete dobije razglednicu.

Treća tema: Etika i antikorupcija

Aktivnost: Podmićivanje (mito)

Cilj aktivnosti:

- Podsticanje na svjesno izbjegavanje koruptivnih djela i prijavljivanje istih.

Ishodi:

- Djeca će moći prepoznati loše postupke u vezi sa koruptivnim djelima potkupljivanja.

Potreban materijal:

- Ezop: "Basne", preradila A. E.
- Flomasteri, papiri, crteži lisice i rode, DVD sa basnom, lutke lisice, rode i vuka (slike lisice, vuka i rode nacrtane na debljem papiru i obojene).

OPIS AKTIVNOSTI

Prvi dio:

Pozdrav danu (uobičajeni pozdrav u vrtiću)

(Djeca sjede u krugu, a zatim prelaze u prostor za rad gdje će moći crtati ili se služiti materijalom).

Djeci podijeliti slikovni listić (nalazi se u prilogu). Djeca trebaju precrtati crtež za koji misle da nije ispravan (nije dobar).

Razgovor o crtežu:

Oni koji to žele mogu drugima pokazati svoj rad, uz objašnjenje zašto su precrtali baš tu sliku?

Inicirati raspravu o odgovorima, uz zaključivanje.

Drugi dio:

Odgajatelj čita basnu "Roda i lisica" do označenog mjesta (tekst basne je u prilogu)

Tražiti da djeca da kažu/ispričaju šta se dogodilo. Njihovo interesiranje je moguće podstaći pitanjima kao: Šta je lisica namjeravala? Šta je vuk namjeravao?

Što je vuk uradio kako bi ostvario svoju namjeru? Zašto se ponašao tako?

Pažnju djece zatim usmjeriti na predviđanje ishoda ove situacije. Šta misle da će roda uraditi? Šta se može desiti lisici?

Odgajatelj nastavlja sa čitanjem. Djeca se mogu izjasniti da li im se sviđa završetak.

Treći dio:

Organizirati aktivnost koja će omogućiti kretanje djece. Naprimjer, uraditi nekoliko skokova na jednoj nozi pa na drugoj, skočiti kao vuk, skakati u parovima s jedne noge na drugu i slično.

Nakon ovog dijela uprizoriti sa dobrovoljcima kratki igrokaz sa scenom kada roda uzima ribe (loš postupak) i kada roda odbija da primi ponudu vuka (ispravan postupak).

Na pano ili neko drugo pogodno mjesto okačiti velike slike rode i vuka (crteži su nebojeni).

IGROKAZ:

Djeca koriste slike rode, lisice i vuka koje su zalijepljene na štapić i uz pomoć odgajatelja improviziraju razgovor rode i lisice, zatim rode i vuka.

Jesi li ti dao nekome nešto kako bi ostvario neku svoju želju, npr. da budeš prvi u redu ili pak da se neko igra s tobom?

(Djeca u ovom uzrastu najčešće odgovaraju DA ili NE pa ih treba potaknuti da ispričaju događaj i da znaju raspoznati dobar od lošeg postupka.)

Nastojati izvesti zaključak da postupak kada nekome nešto dajemo da bi nam on učinio uslugu zovemo POTKUPLJIVANJE ILI MITO.

Kao i zaključak da je potkupljivanje/mito loše.

Četvrti dio: Evaluacija (na stolovima se nalaze stikeri u crvenoj i zelenoj boji)

Na slike rode i vuka koje smo prethodno zalijepili na pano, djeca lijepe stikere u boji i to ZELENI papirić na sliku onoga tko je ispravno postupio, a CRVENI na sliku onoga tko je loše postupio.

Ne treba biti nezadovoljan ukoliko broj ispravno nalijepljenih stikera nije onoliki koliki smo očekavali. Moguće je da se djeca prvi put susreću sa pojmovima korupcije, mito i potkupljivanje, iako će navesti i neka svoj iskustva vezana za ovu temu. Možda ih nisu imenovali kao mito i potkupljivanje, ali prepoznaju ih kao loše ponašanje. I u ovom slučaju je to cilj, bez insistiranja na ispravnom imenovanju.

BASNA "RODA I LISICA" (POEZOPU) PRERAĐENA ZA UZRAST DJECE OD PET GODINA

Roda i lisica su bile dobre prijateljice. Često su se družile. Došla je jesen i roda je odletjela na jug. U proljeće se vratila i potražila svoju prijateljicu lisicu.

Lisica je bila ljuta na rodu što ju je ostavila samu zimi. Ipak ju je pozvala na ručak. Roda je obećala da će sutra doći.

Njihov razgovor je čuo vuk. Prišao je rodi i ponudio joj dvije tek ulovljene ribe da je sutra zamijeni na ručku kod lisice.

U sebi je razmišljao:

"Kakva divna prilika za obilan obrok. Zima je bila duga i strašno sam gladan. Pojest ću napravljeno jelo, a zatim i lisicu. Bit će to prava gozba."

(na ovom mjestu prekinemo čitanje priče kako bi djeca mogla komentarisati opisanu situaciju)

Roda je bila iznenađena prijedlogom. Odlučno je odbila "Zar misliš vuče da bih izdala prijateljicu? Odlazi i odnesi svoju ribu!"

Raširila je krila i odletjela. Vuk je ostao bez obroka, a roda i lisica su i danas dobre prijateljice.

SLIKOVNI LISTIĆ

PROJEKAT ZA UZRAST OD ŠEST GODINA

Tema projekta: Podmićivanje, mito (projekt) – “Ko se boji vuka još”

Ishodi:

- Djeca će znati prepoznati loše postupke, znat će odrediti što je pozitivno, a što negativno;
- Saznanja će koristiti u svom okružju;

Potrebna sredstva:

- CD “Ko se vuka boji još”; Predškolski odgoj “ Etika i Anti korupcija”, igrokaz: “Ko se boji vuka još”, uprizorila A. E.;
- Papiri u boji, kartoni, ljepilo, flomasteri, škare

Trajanje projekta: 10 dana

Sudionici: Djeca, odgajatelji/ice, roditelji, volonteri

Nositelji projekta: Odgajatelji/ice

Mentori: Volonteri

Fascilitatori: Roditelji

Evaluatori: Odgajatelji/ice, volonteri, roditelji

Izložba radova na temu projekta bit će postavljena u prostorijama vrtića

Projekt će se predstaviti igrokazom “Ko se boji vuka još” na svečanosti povodom odlaska članova vrtića u prvi razred osnovne škole.

PLAN

Prvi dio: Prigodni program

Drugi dio: Igrokaz: "Ko se boji vuka još"

Treći dio: Evaluacija projekta

Prvi dio:

Na svečanosti povodom odlaska članova vrtića prije predstavljanja projekta izvesti prigodan kraći program koji su pripremili odgajatelji/ce sa djecom.

Drugi dio:

Izvođenje igrokaza "Ko se boji vuka još" uz pozadinsko emitiranje iste pjesme

Treći dio:

Predstavljanje evaluacije projekta i njegove učinkovitosti na osvještavanje djeteta o negativnim pojavama u društvenoj sredini

RAZRADA PROJEKTA

IGROKAZ

(Sve će izvesti parovi roditelj-dijete. Izlaze sa strane držeći se za ruke sa natpisom "KO SE BOJI VUKA JOŠ" koji nosi roditelj i govore)

Dijete: KO SE BOJI VUKA JOŠ?

Roditelj: VUKA SE NE BOJIM JA.

Zajedno: TRA-LA-LA-LA-LA (pjevaju)

Drugi par:

(drže se za ruke i roditelj nosi natpis "MITO")

Dijete: Ko se boji mita još?

Roditelj: Mita se ne bojim ja.

Zajedno: Tra-la-la-la-la

Zajedno. MITO JE LOŠE. PRIJAVITE GA!

Treći par:

(drže se za ruke i roditelj nosi natpis "IZNUDA")

Dijete: Tko se iznude boji još?

Roditelj: Iznude se ne bojim ja.

Zajedno: Tra-la-la-la-la

Zajedno: IZNUDA JE LOŠA. PRIJAVITE JE!

Svi sudionici zajedno:

MITO I IZNUDA SU LOŠI, PRIJAVITE IH!

KONTAKTI INSTITUCIJA I ORGANIZACIJA ZA PRIJAVU KORUPCIJE

INSTITUCIJA	KONTAKT PODACI
Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije (APIK)	Besplatni broj: 0800 54321 web adresa: www.apik.ba
Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA)	Besplatni broj: 080 020 505 web adresa: www.sipa.gov.ba
Federalna uprava policije	Tel: +387 (0)33 280 020 web adresa: www.fup.gov.ba
MUP Republike Srpske	Tel: +387 (0)51 219 300 web adresa: www.mup.vladars.net
Policija Brčko Distrikta	Tel: +387 (0)49 233 200 i 122 web adresa: www.policijabdbih.gov.ba
Policijske stanice u Federaciji BiH i Republici Srpskoj	Kontakt broj 122
Tužilaštvo BiH	Tel: +387 (0)33 707 200 web adresa: www.tuzilastvobih.gov.ba
Federalno tužilaštvo	Tel: +387 (0)33 212 529 web adresa: www.ft-fbih.pravosudje.ba
Republičko tužilaštvo RS	Tel: +387 (0)51 316 168 web adresa: rt-rs@pravosudje.ba
Tužilaštvo Brčko Distrikta	Tel: +387 (0)49 217 227 Web adresa: www.jt-brckodistriktbih.pravosudje.ba
Antikorupcijska mreža u BiH - ACCOUNT BiH	Tel/fax: +387 (0)33 263 546 i 033 209 304 Web adresa: www.account.ba i www.bpp.ba
Transparency International BiH	Tel: 0800 55555 Web adresa: www.ti-bih.org

OSTALI KORISNI IZVORI (PUBLIKACIJE)

- Amundsen, I., Political Corruption: An Introduction to the Issues, Chr. Michelsen Institute, Development Studies and Human Rights, 1999.;
- Begović, B., Mijatović, B. i Hiber, D., Korupcija u pravosuđu, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2004.;
- Begović, B., Mijatović, B., Korupcija u Srbiji, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2001.;
- Bužanin, O., i Lalović, Lj., Nosioci pravosudnih funkcija i društvo, Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH;
- Centar za razvoj medija i analize/ACCOUNT, Ko je ko u borbi protiv korupcije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2013.;
- CEMI, Pošto ispit? – znanje (nije) na poklon!, Studio MOUSE –Podgorica, 2012.;
- Centar za odgovornu demokratiju - COD Luna, Priručnik za zaštitu uzbunjivača u Bosni i Hercegovini, 2012.;
- Centar za odgovornu demokratiju - COD Luna, Priručnik za primjenu Zakona u zaštiti lica (uzbunjivača) koja prijavljuju korupciju u institucijama BiH, 2014.;
- Derenčinović, D., Mit(o) korupciji, Nocchi, Zagreb, 2001.
- Dobovšek, B., Prevenција korupcije, Fakultet za sigurnosne nauke, Slovenija, 2008.;
- Đorđević, S., Civilno društvo protiv korupcije u policiji – Predlog praktične politike, Beogradski centar za bezbednu politiku, Beograd, 2013.;
- FMON, Program mjera za prevenciju korupcije u Federaciji BiH – Transparentnost, zakonitost i poštivanje procedura za bolje visoko obrazovanje – Nacrt, Mostar, 2012.;
- Gorjanski, D., Sustavna korupcija u hrvatskom zdravstvu, Zagreb, 2013.;
- Gorjanski, D., Je li hrvatski zdravstveni sustav – sustav?, Matica Hrvatska, Ogranak Osijek, 2009.;
- Gould, 1991., a prema: Khan, M. M., Political and Administrative Corruption: Concepts, Comparative Experiences Bangladesh Case, University of Dhaka, 1997.;
- Hallin, D. C. & Papathanassopoulos, S., Political Clientelism and the Media: Southern Europe and Latin America in Comparative Perspective, Media, Culture & Society, broj 24., 2002.;

- Hasić, J., Krivično djelo korupcije: Slabosti i nedorečenosti postojećih zakonskih rješenja na nivou Bosne i Hercegovine, Centar za sigurnosne studije, Sarajevo, 2013.;
- International Council on Human Rights, Korupcija i ljudska prava: uspostavljanje veze, Fond za otvoreno društvo – Srbija, Beograd, 2010.;
- Khan, M. M., Political and Administrative Corruption: Concepts, Comparative Experiences Bangladesh Case, University of Dhaka, 1997.;
- Korajlić, I., Visoko obrazovanje u BiH – otvoren prostor za korupciju, TI, 2011.;
- Kregar, J., Pojava korupcije, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 1997.;
- Kušan, L., Sukob interesa, Udruga za demokratsko društvo, Zagreb - Split, 2004.;
- Milosavljević, M., Kako protiv korupcije u javnim nabavkama, Centre for Applied European Studies;
- Ministarstvo pravosuđa RH, Korupcija – uzroci, posljedice, prevencija, Zagreb, 2011.;
- Šuković, D., Korupcija u procesu privatizacije u Srbiji, članci, broj 1, 2011.;
- Šimac, N., Protiv korupcije: stara pošast, nove opasnosti, Mala škola demokratije, knjiga 10, Udruga za demokratsko društvo, Zagreb – Split, 2004.;
- TACSO, OCD i učešće građana, Sarajevo, 2011.;
- Transparency International BiH, Antikorupcijski planovi kao dio strategijskog djelovanja protiv korupcije, Sarajevo, 2011.;
- Transparency International BiH, Monitoring provođenja Strategije za borbu protiv korupcije 2009-2014 – Prvi periodični izvještaj TI BiH, 2010.;
- Transparency International BiH, Monitoring implementacije Zakona o javnim nabavkama BiH, 2012.;
- Transparency International BiH, Metode edukacije o korupciji i etici;
- UNOCD, Poslovanje, korupcija i kriminal u Bosni i Hercegovini: Uticaj mita i kriminala na privatna preduzeća, 2013.;
- UNOCD, Korupcija u Hrvatskoj: Stvarna korupcijska iskustva građana, 2011.

Ko se boji korupcije još? Mi ne!

Objavlivanje ove publikacije je dijelom finansirano grantom Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država (Department of State). Mišljenja, nalazi i zaključci koji su ovdje navedeni pripadaju autorima i ne odražavaju nužno mišljenja, nalaze i zaključke Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država.

Projekat implementira

 infohouse

Partneri na projektu

